

УДК 94(477.65)''17/20''

ПУБЛІКАЦІЇ ХVІІІ – ПОЧ. ХХІ СТ. ПРО ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ В ЕРМІТАЖІ

Сергій ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

1764 р. вийшла публікація Г. Міллера про наслідки перших археологічних розкопок в Україні. Виявлений тоді Литий скарб потрапив до Кунсткамери, а потім – до Ермітажу. Наступні автори вивчали, характеризували цю колекцію, виходячи з отриманих нових даних скіфології. З'являлася у світ інформація й про інші надходження до Ермітажу з території, яка сьогодні входить до Кіровоградщини. Ці публікації можуть стати певними свідченнями для обґрунтування постановки питання повернення історичних художніх цінностей з-за кордону до музейного фонду України.

Ключові слова: Ермітаж, Литий скарб, публікація, колекція.

In 1764 the publication of G. Muller went out about the consequences of the first archaeological excavations in Ukraine. Poured treasure is educed then got to Cabinet of curiosities, and then to the Hermitage. Next authors studied, characterized this collection, coming from the obtained new data, as scythology. Information was published about other receivableness to the Hermitage from territory that is today included to the Kirovohrad area. These publications can become certain certificates for the ground of statement of a question of return of historical artistic values in the museum fund of Ukraine.

Key words: the Hermitage, Poured treasure, publication, collection.

В 1764 г. вышла публикация Г. Миллера о результатах первых археологических раскопок в Украине. Выведенный тогда Литой клад попал в Кунсткамеру, а потом – в Эрмитаж. Последующие авторы изучали, характеризовали эту коллекцию, исходя из полученных новых данных скифологией. Появлялась в мир информация и о других поступлениях в Эрмитаж с территории, которая сегодня входит в состав Кировоградщины. Эти публикации могут стать определенными свидетельствами для обоснования постановки вопроса возвращения исторических художественных ценностей из-за границы в музейный фонд Украины.

Ключевые слова: Эрмитаж, Литый клад, публикация.

Археологічні розкопки території Буго-Дніпровського межиріччя виявили унікальні, різноманітні пам'ятки давніх культур. Їхню наукову, історичну, пізнавальну цінність засвідчує практичний інтерес регіональних та центральних українських і закордонних музеїв. У цій статті зробимо першу спробу узагальнити ступінь висвітлення способів поповнення та характеристики складу старожитностей, які за часів Російської імперії були вивезені з українських теренів, котрі сьогодні входять до Кіровоградської області, до Санкт-Петербурга, і потрапили до фондів Ермітажу.

Першими на українських землях та в археологічній скіфології взагалі були розкопки Литой могили (тепер – територія Знаменського району), знахідки в якій стали відомими науці, з часом надійшли до Ермітажу. Найдавніший опис їхніх підсумків Г.Ф. Міллера опубліковано під назвою “Изъяснения о некоторых древностях, в могилах найденных” в академічному виданні “Ежемесячные сочинения и известия о ученых делах” за грудень 1764 р. [1]. Тут названо викопані за дорученням генерала О. Мельгунова золоті ланцюжок (вірогідно, нашійний) та кільце (“товсте, чисто зроблене”), 17 мідних блях (“хижий птах, але без ніг”), срібні, вірогідно, підсвічники із позолоченими вінцями та кільцем і срібними надставками, обтягнуте золотою бляхою з чеканкою залізне руків'я та поламані піхви кинджала (золота бляха з чеканкою), подвійну товстувату золоту бляху, склепану цвяхами (прикраса одягу або кінського убору), половину золотої бляхи (вірогідно, від піхв), розламані золоті бляхи (можливо, від руків'я кинджала), до 40 мідних наконечників стріл. Крім цього, науковцем згруповано “різні дрібниці із золота..., срібні шматочки”, 20 залізних цвяхів (із оббитими сріблом шляпками), дві поржавілі, частково позолочені речі невідомого призначення, залізні шматки (можливо, від руків'я кинджала), перегорілий людський прах [1, с. 501 – 509]. (Точніше тлумачення знахідок і віднесення їх до скіфського поховання відбулося пізніше, з розвитком археології.) Цей перелік являє собою інтерес для теми нашої статті з огляду на те, що, як писав 1894 р. історик, археолог В.М. Ястребов у “Записках імператорського Одеського товариства історії та старожитностей” (ОТІС), речі з Литого кургану надійшли до Кунсткамери, де їхня доля “не достатньо відома” [2, с. 132].

Старший охоронець відділення старожитностей Ермітажу Є.М. Придик на поч. ХХ ст. у праці, присвяченій Мельгуновському скарбу, засвідчив, що до Кунсткамери останній потрапив на рубежі літа – осені 1764 р. за розпорядженням Катерини ІІ. 1860 р. із

“мінцкабінету” за рішенням Олександра II частину колекції передали Ермітажу. (Про те, що це було відомо не всім дослідникам навіть наприкінці XIX ст., свідчить згадана стаття В. Ястребова.) Інша частина надійшла туди 1894 р. з Академії наук. “На жаль, ми не маємо жодних свідчень про те, в якому положенні окремі речі були знайдені в кургані: ні у Мельгунова, ні у Міллера не говориться про це жодного слова, а між тим ці відомості значно полегшили б пояснення деяких предметів, призначення котрих залишається неясним”, – йшлося в публікації [3, с. 5]. До того ж останній не описував “різні дрібниці із золота”. На час публікації Є. Придика пропало велике золоте кільце, описане Г. Міллером. Отже, 1764 р. відбулося перше, але далеко не останнє вивезення до столиці Росії старожитностей з Центральної України. Як засвідчують публікації, їхня “анексія”, зокрема Ермітажем, тривала і в наступному столітті, хоча тоді вже в Причорномор’ї, Буго-Дніпровському межиріччі виникли місцеві музейні осередки, які могли б прийняти раритети, виявлені на українській території.

На виставку VI археологічного з’їзду в Одесі викладач Єлисаветградського земського реального училища В. Ястребов привіз ряд предметів зі свого повіту, в т. ч. залишки грецької вази із розграбованого Мартоношського кургану. На час публікації огляду виставки в “Працях” з’їзду (1886 р.) її бронзова ручка, яку тоді описав А.М. Подшивалов, у вигляді медузи уже була в Ермітажі, а уламки вази – у зібранні Одеського товариства історії та старожитностей [4, с. LXX – LXXII]. 1894 р. у своїй головній праці “Досвід топографічного огляду старожитностей Херсонської губернії” В. Ястребов детальніше писав, що виявлені 1870 р. скарбощукачами речі в Мартоношському кургані зберігаються в Одеському музеї (котел, бронзова позолочена панафінейська ваза без ручок та глиняна амфора), колекції Єлисаветградського реального училища (амфора, 2 списи і 3 стріли), у приватних зібраннях. Одна з двох ручок згаданої вази, прикрашених рельєфним зображенням медузи, яка біжить (VI – V ст. до н. е.), пропала, інша містилася в Імператорському Ермітажі [2, с. 141].

В.К. Мальберг 1907 р. у петербурзьких “Матеріалах з археології” охарактеризував вазу з ручкою, прикрашеною горгоною. (Сама ручка із Мартоношського кургану раніше, окрім згаданого вище, публікувалася 1888 р. в “Gazette archéologique”, де використано відомості, отримані від В. Ястребова). Він підкреслював, що вона була “рідким античним виробом з бронзи, виявленим на території імперії”, жалкуючи, що “варварська розкопка цього кургану забрала із собою майже всі сліди речей, які в ньому були”. Ручка розташовувалася в Ермітажі, а уламки посудини – у зібранні ОІС. (В. Юргевич у “Короткому покажчику музею”, виданому в Одесі 1890 р., написав, що там зберігалися з Мартоноші “верхня уціліла частина бронзової, позолоченої еллінської панафінейської вази” № 105^в та мідний котел № 100.) Масивність ручки та великий радіус вази свідчать про її великі розміри, горловина була відносно короткою. Ваза датована VI ст. до н. е. При першому виданні фігурка на ручці названа Медузою, як вважає В. Мальмберг, без достатніх підстав. Її слід вважати горгоною. Ручка є зразком іонійського мистецтва [5, с. 36 – 38, 43, 49, 57]. В. Гошкевич, у “Літопису” очолюваного ним Херсонського музею старожитностей, повідомив про отримання її гіпсової копії з Ермітажу [6].

1929 р. в журналі “Україна” у статті зінов’євського краєзнавця Н.А. Бракер, зокрема, відзначено внесок В.М. Ястребова у формування колекції музею Єлисаветградського реального училища, який мав цінні наукові речі. “Він, очевидно, пишався своїм твором, і тому був страшенно засмучений, коли Археологічна комісія, узявши на перегляд з музею бронзову ручку, що зображала медузу, затримала її для Ермітажу як рідку й цікаву з наукового погляду, а музею надіслала замість неї якісь інші речі” [7], йшлося в публікації. М. Тупчієнко 2008 р. зазначив, що у факті глибокого переживання В. Ястребовим вилучення Ермітажем ручки мідної медузи з колекції Єлисаветградського училища вбачається вболівання за свій музей, угадується його незгода з практикою концентрації найцінніших речей лише в столичних музеях, де вони часом перебували в запасниках фондів, так ніколи й не потрапляючи до експозиції [8, с. 116 – 117]. Таким чином, ручка за кільканадцять років пройшла шлях від Мартоношського кургану до музею Єлисаветградського училища, виставки археологічного з’їзду в Одесі та російського Ермітажу.

В огляді Ермітажної колекції епохи бронзи М.Ю. Бранденбурга, опублікованому 1974 р. в серії “Зводу археологічних джерел” Н.К. Качалова називає випадково знайдений при оранці в с. Оситняжці Чигиринського повіту бронзовий однушній кольт з круглою

втулкою. 1900 р. його придбав Артилерійський музей, завідування яким, намагання поновити фонди старовинною зброєю і привели М. Бранденбурга в археологію [9, с. 5, 21, 31]. 1932 р. музей передав Ермітажу велику колекцію матеріалів з розкопок та придбань М. Бранденбурга, у т. ч. з поховань Тясминської групи. Результати розкопок курганів на землях с. Оситняжки В. Хвойки 1900 р. описані Л.К. Галаніною в праці “Скіфські старожитності Подніпров’я (Ермітажна колекція М.Ю. Бранденбурга)” (1977 р.). Серед виявленого були бронзові, кістяні, залізні наконечники стріл, тарілочка, золота сережка, срібна каблучка, маленька залізна сокира, намистини, збруя, залізний ніж, бронзові булавки [10, с. 5, 7 – 8, 29, 32 – 34].

У подальших публікаціях оглядів, характеристик колекцій Ермітажу з-поміж археологічних пам’яток центральноукраїнського, за місцем розкопок, походження, автори переважно виявляли інтерес до речей Литого кургану. Стан Мельгуновського та Келермеського скіфських мечів в Особливому сховищі Державного Ермітажу охарактеризовано в статті Є. Черненка 1980 р. Перший з них зареєстрований там за № ДН. 1973/19-20. Його клинок зруйнований, вірогідно, при розкопках. М. Артамонов визначив довжину піхв – 43,3 см, руків’я – 16,5 см. Останнє збереглося погано, пошкоджене, очевидно, при тривалому зберіганні. Автор вищезгаданої публікації, працівник дорадянського Ермітажу Є. Придик складав його з численних шматків. Частина золота обклашки втрачена. Орнамент на вершині складають елементи зображення священного дерева. Уздовж ручки нанесено орнамент у вигляді “ялинки”. У крилах перехрестя зображені 2 гірські козли. Частина перехрестя між їхнім зображенням утрачена до опису Є. Придика. Уздовж лопаті нанесено орнамент у вигляді максимально стилізованих 12 голівок хижих птахів. Черненко датує Мельгуновський курган кінцем VII ст. [11, с. 158 – 19, 22 – 25].

У вступній статті до видання 1964 р. “Ермітаж” М.І. Артамонов зазначав, що центральне місце серед колекції відділу історії первісної культури займають пам’ятки скіфо-сарматської культури, які за кількістю та художньою цінністю не мають собі рівних у світі. Тут містяться речі із Келермеських курганів і т. зв. Мельгуновського скарбу, в т. ч. обкладена золотом збруя, а також різноманітні прикраси, у котрих елементи передньоазійського походження поєднуються з прекрасними зразками оригінального скіфського мистецтва [12]. 1966 р. у виданні з історії Ермітажу Я.В. Доманський помилково вказував, що знахідки розкопаного Мельгуновим кургану, уже 1763 р. (насправді, 1764 р.) стали об’єктом ретельного наукового дослідження. Він підкреслив, що це був багатий набір художньо виконаних виробів ранньоскіфського часу. Згодом комплекс отримав ім’я свого відкривача [13, с. 116]. В альбомі про ювелірні вироби в Ермітажі Л.К. Галаніна, Н.Л. Грач та М.І. Торнеус зазначали, що основна частина колекцій стародавнього золота формувалася завдяки переважно науковим археологічним пошукам у Північному Причорномор’ї. Окремі розкопки тут велись у XVIII ст., зокрема, Литого кургану 1763 р. Відомий у науці як Мельгуновський скарб, він містив різноманітні золоті й срібні прикраси та зброю. Водночас не наводиться зміст цього скарбу, не подано зображення виявленого в ньому на жодній з 81 фотографій коштовностей [14]. Доля Литого скарбу коротко висвітлюється в статті Г.І. Смирнової про відділ археології Ермітажу (1990 р.). Дорогоцінні прикраси та золота збруя рубежу VII – VI ст. з перших розкопок (1763 р.) скіфського кургану до Ермітажу надійшли з Кунсткамери. Ці знахідки пробудили інтерес до курганів у Північному Причорномор’ї, яке в II пол. XVIII ст. було захоплено Російською імперією. Їх почали розкопувати стихійно всі, хто мав для цього кошти й бажання. У 1830-х рр. тут розпочалося наукове систематичне дослідження. На час публікації від Мельгуновського набору речей в Ермітажі зберігалася лише частина. Частина предметів, виділена звідси 1932 р. для музеїв УРСР, разом з іншими першокласними скіфськими комплексами (Олександропільський, Чмиревий кургани та ін.) загинула під час Другої світової війни [15, с. 237]. Загалом, як засвідчують радянські путівники по залах Ермітажу, знахідки з Литого кургану та з інших регіонів Кіровоградщини до експозицій та ілюстрацій у його виданнях практично не потрапляли, що може стати одним з чинників постановки питання про повернення їх до музеїв України, зокрема, Кіровоградщини.

Ряд публікацій не позбавлені окремих неточностей. 1996 р. в “Словнику-довіднику” з археології сказано, що скарби Мельгуновського кургану з Ермітажу передавали до Харкова, де вони зникли під час Другої світової війни [16]. Насправді ж, Україні передано

було тоді лише частину знахідок (і не всі вони зникли), інша й сьогодні зберігається в Ермітажі.

У статтях І.В. Тункіної на рубежі XX – XXI ст. на підставі документів 1763 – 1764 рр. та наступного періоду, публікацій XVIII – XX ст. зроблено спробу узагальнити нагромаджені знання про Литий скарб. Лист Г. Міллера до О. Мельгунова від 8.5.1764 р. свідчить, що на цей час академік опрацював скарби, отримані від генерала, було зроблено оригінали і копії малюнків знайдених речей [17, с. 23]. У Кунсткамері “Пакет із золотими, срібними та іншими могильними речами, знайденими в минулому 1763 році в Новоросійській губернії (насправді, її тоді ще не було. – С.Ш.) та повідомленому в Кунсткамеру від колишнього там губернатора Олексія Петровича Мельгунова через професора Міллера вересня 6 дня 1764 року, реєстр доданий до журналу” помістили до Мінц-кабінету під № 71 в першу шафу [18, с. 140]. 1779 р. про Литий скарб йшлося в описі Кунсткамери унтербібліотекаря АН Бакмейстера. Згаданий лист Міллера до Мельгунова вперше опублікувала Тункіна [17, с. 23 – 24]. Культурно-історична належність скарбу була остаточно визначена в другій пол. XIX ст. Його речі складали два основних культурних індикатора архайчної “скіфської тріади” – озброєння та художній стиль. Тункіна припускає, що малюнки 1764 р. речей скарбу могли зберегтися у складі Ермітажного зібрання в Рукописному відділі Російської національної бібліотеки або в Російському держархіві стародавніх актів, а їхні копії – в Держархіві Ярославської області [17, с. 141 – 142]. Можливо, це, якоюсь мірою, сприятиме уточненню інформації про тодішній склад і стан коштовностей. Адже Мельгунов в описі від 31.03.1764 р. та Міллер не залишили конкретних відомостей про дрібні речі, деякі із них не були відібрані для замалювання. Вага уламків дорогоцінних старожитностей, названих останнім, в Ермітажі виявилася вдвічі меншою. У ті часи зникло золоте кільце (браслет). 1932 р. більшість речей скарбу через Паритетну комісію потрапила до музеїв столиці УРСР Харкова, де ці речі пропали в роки війни. У Золотій коморі Галереї дорогоцінностей Державного Ермітажу міститься меч у золотих піхвах, золоті діадема й пластинка з мавпою та птахами, срібні ніжка, дві “трубочки” й цвяхи, сім із сорока наконечників стріл [18, с. 135, 144]. До проблем, окреслених І. Тункіною, належить датування скарбу одними дослідниками серединою – третьою чвертю (ширше – другою половиною) VII ст., іншими – рубежом VII – VI ст. до н. е. 2012 р. золоті речі з Литого кургану були опубліковані в каталозі скіфського зібрання Ермітажу [19].

Детально історію колекції предметів з Литого кургану висвітлено 2012 р. (авт. Л. Бабенко). Зокрема, зазначається, що 1859 р. за велінням Олександра II піхви акінака, діадему й ніжки парадної табуретки передали з Нумізматичного кабінету АН до Ермітажу. Інша частина туди надійшла 1894 р. у зв’язку з ліквідацією Музею класичної археології при АН. 1932 р. з Ермітажу до УРСР повністю або частково передали матеріали шести скіфських курганів, в т. ч. Мельгуновського. 16 речей (золота бляшка-птах, діадема з розетками, піхви і рухів’я меча, срібні ніжка трону, трубочка, циліндр та цвях, 7 бронзових стріл, уламок пластини з мавпою) з останнього залишилися в Ермітажі для зняття гальванокопій [20, с. 20 – 21].

Про золоті аплікативні прикраси одягу з кургану йдеться в статті О. Ліфантій. Вони були презентовані 17-ма бляшками, виконаними у формі стилізованого хижого птаха з поверненою вліво головою, не виділеними лапами. Він не належить до певного виду, а є збірним стилізованим образом роду орлів. 16 бляшок були втрачені під час Другої світової війни. Автором запропоновано варіант реконструкції портупейного пояса та головного убору [21]. Більш детально зображення хижих птахів на золотих масивних бляхах, єдина збережена з яких експонується в Ермітажі, розглядає Ю. Полідович. У цілому умовне, узагальнене зображення водночас має окремі риси, які нагадують степового орла або беркута, орла-карлика [22, с. 51 – 52]. Інтерес викликає стаття Н. Бокій та О. Могилова “Нове про Мельгуновський курган” [23, с. 29].

Згадані й інші публікації свідчать про інтерес до старожитностей Ермітажу, виявлених на території, яка сьогодні входить до Кіровоградської області, про їхню історико-культурну цінність. Передовсім автори зверталися до Литого скарбу. Ці речі можуть стати предметом постановки питання їхньої реституції (повернення) в Україну. Окрім Ермітажу, археологічні пам’ятки з Дніпро-Бузького межиріччя у XIX – XX ст. надходили й до інших зарубіжних та вітчизняних музеїв, що може стати предметом висвітлення в наступних публікаціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. [Миллер Г.Ф.] Изъясненіе о некоторыхъ древностяхъ въ могилахъ найденныхъ // Ежемесячные сочинения и известия об учёныхъ делах. – 1764. – Декабрь. – С. 483–515.
2. Ястребовъ В. Опытъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губерніи // Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей (ЗООИД). – 1894. Т. XVII. – 1894. – С. 63–176.
3. Придикъ Е.М. Мельгуновскій клад 1763 года. Съ 5 таблицами и 14 рисунками: Материалы по археологіи Россіи, издаваемые Императорскою археологическою комиссією. – № 31. – С.-Пб.: Типографія Главнаго Управленія Уделовъ, 1911. – 24 с.
4. Археологическая выставка // Труды VI Археологическаго Съезда в Одессе (1884). – Т. 1. – Одесса: Тип-я А. Шульца, 1886. – С. LXX–LXXVII.
5. М. Вл. Ваза с ручкой, украшенной горгоной // Жебелевъ С.А., Мальмберг В.К. Три архаическихъ бронзы изъ Херсонской губерніи // Материалы по археологіи Россіи, издаваемые Императорскою археологическою комиссією. – С.-Пб., 1907. – № 32. – С. 36 – 57.
6. Херсонскій Городской Музей Древностей. Вып. 2. Летопись за 1909, 1910 и 1911 г.г. с иллюстраціями / Сост. В.И. Гошкевич. Изданіе Херсонскаго Городскаго Управленія. – Херсонъ: Типографія преемн. О. Ходушиной, 1912. – 85 с.
7. Бракер Н. Володимир Ястребов (До тридцятих роковин смерти) // Україна. – 1929. – № 2. – С. 80 – 91.
8. Тупчієнко М.П. Музеєзнавчі аспекти археологічної спадщини В.М. Ястребова // Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної конференції. – Кіровоград: Вид-во КОІППО ім. В. Сухомлинського, 2008. – С. 109 – 117.
9. Качалова Н.К. Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга. Эпоха бронзы // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. В 4–12. – М.: Наука, 1974. – 57 с.
10. Галанина Л.К. Скифские древности Поднепровья (Эрмитажная коллекция Н.Е. Бранденбурга) // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Д 1–33. – М.: Наука, 1977. – 68 с.
11. Черненко Е.В. Древнейшие скифские парадные мечи / Мельгунов и Келермесс // Скифология и Кавказ: Сборн. научн. трудов. – К.: Наук. думка, 1980. – 259 с.
12. Эрмитаж / Под общ. ред. М.И. Артамонова. – Ленинград: Сов. художн., 1964. – Б/о.
13. Доманский Я. В. Отдел истории первобытной культуры // Эрмитаж за 200 лет (1764 – 1964). История и состав коллекций. Работа музея. – Л.–М.: Сов. художн., 1966. – С. 115 – 126 с.
14. Галанина Л.К., Грач Н.Л., Торнеус М.И. Ювелирные изделия в Эрмитаже (Особая кладовая): [Альбом]. – Л.: Сов. художн., 1967. – 96 с.
15. Смирнова Г.И. Отдел археологии // Эрмитаж. История и современность. – М.: Искусство, 1990. – С. 235–252.
16. Словник-довідник з археології / Ред. укл., кер. авт. кол. Н.О. Гаврилюк. – К.: Наук. думка, 1996. – 430 с.
17. Тункина И.В. Первый исследователь скифских курганов. К биографии А.П. Мельгунова (1722 – 1788) // Очерки истории отечественной археологии. – Вып. II. – М., 1998. – С. 12–25.
18. Тункина И.В. Сокровища Литого кургана и академик Г.Ф. Миллер // Вестник древней истории. – 2006. – № 6. – С. 135–152.
19. Алексеев А.Ю. Золото скифских царей в собрании Эрмитажа. – СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2012. – 272 с.
20. Бабенко Л.И. К истории коллекции предметов из Литого (Мельгуновского) кургана // Российская археология. – 2012. – № 3. – С. 20 – 27.
21. Лифантьев О. Золотые украшения одежды из Мельгуновского кургана // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Вип. 21: Актуальні проблеми археології та історії раннього залізного віку. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 52 – 59.
22. Полідович Ю. Зображення хижих птахів з Литого (Мельгуновського) кургану // Там само. – С. 61 – 79.
23. Бокий Н., Могилев А. Новое о Мельгуновском кургане // Там же. – С. 26 – 39.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історіографія історії Кіровоградщини, Центральноукраїнсько-сербські зв'язки.